

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра логіки

**Теорія доречності:
сутність і місце у сучасній прагматиці**

**Relevance Theory:
Its Essence and Place in Contemporary Pragmatics**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 033 Філософія
на здобуття освітнього ступеня бакалавра філософії

Студент-виконавець:
Іванченко Олександр Валерійович

4 курс 1 група
денна форма навчання
спеціальність 033 «Філософія»
ОПП «Філософія»

Науковий керівник:
Алексюк Ігор Анатолійович,
к.ф.н., доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна

(підпис)

КИЇВ - 2020

План

Вступ	3
Розділ 1. Прагматика Грайса як предтеча теорії доречності	7
1.1. Інтенційна семантика та інференційна прагматика Грайса ..	7
1.2. Огляд критичних зауважень стосовно теорії Грайса	14
Розділ 2. Теорія доречності: закономірності виникнення та	
головні тези	21
2.1. Загальна характеристика теорії доречності як альтернативи	
інференційної прагматики Грайса	21
2.2. Огляд критичних зауважень стосовно теорії доречності	37
Висновки	44
Список літератури	48

Вступ

Актуальність.

Після того, як Грайс пропонує свій проєкт інференційної прагматики, прагматика йде двома шляхами. Перший шлях приймає Грайсівські максими та розробляє їх. Цей шлях називається неограйсівською прагматикою. Другий же, навпаки, відхиляється від курсу, наміченого Грайсом, критикуючи його ідеї та розробляючи принципово нові, відмінні від Грайсового бачення, підходи. Останній шлях називається постграйсівською прагматикою. Теорія доречності розвивається як одна з теорій постграйсівської прагматики.

Теорія доречності, з поміж інших напрямків постграйсівської прагматики є найбільш актуальним напрямком досліджень. Завдяки праці великої кількості дослідників, вона має розвинену теоретичну базу і дає послідовні відповіді критикам. Головним чином прихильники теорії доречності критикують Грайса за не універсальність його максим, а також за повну контр-когнітивність. Тим не менш, вони залишаються дотримуватися максими доречності, як єдино необхідної. З позиції прихильників теорії доречності в світлі максими доречності всі інші виглядають надлишковими чи хибними. Крім того, саме максима доречності задовольняє когнітивним вимогам людини і тому є більш приближеною до життя, аніж усі інші максими Грайса. Тому можна сказати, що теорія доречності виникає водночас і як досить амбіційна відповідь, і як бачення прагматики під абсолютно новим кутом.

Багато актуальних досліджень направлені на розвиток нових теорій на базі теорії доречності, деякі напрямки запозичують або можуть потенціально запозичити інструментарій теорії. Принципи теорії доречності є об'єктом інтердисциплінарних досліджень, до яких залучені науковці з області лінгвістики, соціальних та когнітивних наук, філософії мови та інших. Тому дослідження теорії доречності є актуальним напрямком в сучасній прагматичі. Крім того, цей напрям розвивали здебільшого у Великобританії, Франції,

Іспанії, Китаї та інших країнах. Тому наше дослідження є актуальним, оскільки воно зробить вклад до небагато численної бази українських досліджень з цієї теми. Вже на даному етапі розробки теорії, вона має високий прикладний потенціал. З ростом використання різних соціальних медіа збільшується потреба в теоретичних засадах правильного публічного спілкування з можливістю прогнозування його результатів. Крім того, усе більшої важливості набуває універсальність принципів, які б застосовували теорії, які були б здатні задовольнити нову потребу. Теорія доречності пропонує важливі рішення для нових потреб публічного спілкування: її принципи можна вважати універсальними та прогнозованими, оскільки вони спираються на когнітивний рівень людини. Результати досліджень в області теорії доречності можуть бути використаними в різних галузях, пов'язаних зі спілкуванням: риториці, публічному мовленні, рекламі тощо.

Мета дослідження: виявити закономірності виникнення та специфіку теорії доречності.

Об'єктом дослідження є теорії сучасної прагматики.

Предметом дослідження є теорія доречності Д.Вілсон і Д.Спербера.

Завдання дослідження:

- 1) Визначити і охарактеризувати етапи становлення та основні принципи інференційної прагматики Грайса;
- 2) Здійснити огляд критики інференційної прагматики;
- 3) З'ясувати основні принципи та максими теорії доречності;
- 4) Виявити і систематизувати напрямки критики теорії доречності.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів та висновку. Перший розділ присвячено проектам інтенційної семантики та інференційної прагматики Грайса. Віднаходяться головні поняття обох напрямків досліджень, простежується взаємозв'язок між ними. У другій частині розділу здійснено огляд критичних зауважень щодо інтенційної семантики та інференційної прагматики Грайса. Зауважені деякі слабкості на

основі яких потенційно можуть зароджуватися напрямки пост-грайсівської прагматики. Другий розділ присвячено докладному розгляду теорії доречності та її головних принципів і понять. Прослідковується, яким чином ця теорія могла зародитися із критики інференційної прагматики Грайса, а також взаємозв'язок та конфліктність принципів обох теорій. В другій частині розділу запропоновано огляд критики теорії доречності.

Огляд літератури. В даному дослідженні використовувалися праці Грайса, Вільсон і Спербера, Карстона, Аллота та інших дослідників. Вільсон та Спербер надають ґрунтовної бази для розвитку теорії доречності, ними пропонуються головні її принципи. Карстон проводить ґрунтовне дослідження процесу розуміння речень та виявлення в ньому імплікованих змістів. Крім цього, для розуміння загального місця теорії доречності серед теорій постграйсівської прагматики та прагматичних досліджень загалом, були використані статті зі Стенфордської енциклопедії філософії, а також збірник Хуанга.

Для оцінки вкладу Грайса до розвитку прагматики були використані його роботи, присвячені інтенційній семантиці та інференційній прагматиці. Перший напрям розроблявся в роботах Значення, Каузальна теорія сприйняття та Логіка та спілкування. Інференційна прагматика представлена головним чином в роботі «StudiesintheWayofWords». Для більш докладного огляду Принципа Кооперації та його максим були додатково використані роботи Садока. При визначенні головних критичних зауважень були використані роботи Чжан, Квін, Хаді, Сарангі і Слембрука, Томаса, Ладегарда, Акеа, Девіса. Томас та Сарангі і Слембрук критикують принцип Кооперації Грайса та його максими. Ладегард та Девіс критикують невизначеність поняття кооперація. Для визначення головних тез теорії доречності, крім вищезазначених були використані роботи Пауел, Кларк, Блейкмор, Чапман, Круз та Камінгз. Загалом ці роботи є доповненням та подальшою розробкою принципів теорії доречності, наданих Спербером і Вільсон. Огляд критичних зауважень до теорії доречності був сформований з використанням робіт

Есканделла-Відаля, Пінклтон, Ніколь. Потс і Бах зробили визначальний внесок до критики конвенційних імплікатур. Ф.Юс зробив вклад як до захисту та виправдання головних тез теорії доречності, так і до їх критики.

Розділ 1. Прагматика Грайса як предтеча теорії доречності

1.1. Іntenційна семантика та інференційна прагматика Грайса

Герберт Пол Грайс народився 13 березня 1913 року в Бірмінгемі, Англія, і помер 28 серпня 1988 року в Берклі Каліфорнія. Здобув освіту в Кліфтон-коледжі, а потім у Колледжі Корпус-Крісті, Оксфорд. Після року викладання в державній школі він повернувся в Оксфорд, де з майже п'ятирічною перервою на службі в Королівському флоті викладав на різних посадах до 1967 року, коли перейшов до Каліфорнійського університету-Берклі. Він викладав там після своєї офіційної пенсії 1979 року до своєї смерті в 1988 році. Він був філософсько активним до самої смерті - вдома проводив дискусії, читав лекції та редагував збірку своїх робіт, що помертньо публікувалися як «Дослідження на шляху слів». Найбільш відомий своєю інноваційною роботою у царині філософії мови, але також зробив важливий внесок до метафізики, етики та вивчення Арістотеля і Канта. Його робота також вплинула поза філософією на лінгвістику та штучний інтелект. Хоча за життя було опубліковано порівняно мало праць, він мав дуже широкий вплив через лекції та неопубліковані рукописи. Докладна біографія, що включає особисте та професійне життя Грайса, - це робота Чапман[16]; огляд Поттса надає більш глибокого огляду на деякі моменти[46] . Найвідомішим з творів, опублікованих за життя Грайса, була його спільна робота з Пітером Стросоном "У захист догми", широко передрукований захист аналітичного / синтетичного розрізнення проти нападу Квайна в "Дві догми емпіризму". Найвідоміша з його ідей - розмовна імплікатура, вперше з'явилася у статті 1961 р. "Причинно-наслідкова теорія сприйняття". На відміну від слогану «значення - використання», часто асоційованого з Вітгенштайном, Грайс відрізняв ті елементи вживання мови, які були пов'язані зі значенням, від тих, які зумовлені іншими аспектами. У Грайса можна виділити два основних напрямки розвитку досліджень: інтенційну семантику та інференційну прагматику. Вони не є цілком окремими і незалежними, навпаки - пов'язані

тим, що інференційна прагматика впливає з його теорії значення. Відмінність між значенням та вживанням знайшла багато застосувань у філософії, лінгвістиці та штучному інтелекті. Як аналітичне / синтетичне розмежування, так і ідея імплікатури спілкування вимагають для їх повної філософської розробки теорії значення. Грайс дав початок теорії значення, починаючи з своєї статті «Значення» [26]. Та опрацьованої в наступних роботах [30, 25, 29]. Основна ідея полягала у виділенні двох понять значення: що значення речення взагалі, незалежно від будь-якого його використання, і значення мовця, використовуючи речення з певного випадку. Грайс розглядає останнє поняття повністю залежним від наміру мовця. Ідея Грайса полягала в тому, щоб показати: абстрактне поняття значення речення слід розуміти з точки зору того, що конкретні мовці намагаються здійснити намір в конкретних випадках.

Грайс вводить два види значення: природне та неприродне. Перше позначається зазвичай як значення N , друге – як значення NN . Характеризуючи природне значення, як одну із його рис Грайс виділяє наявність слідування (entailment). Тобто коли увесь вираз є істинним, висновок не може бути хибним, він має також бути істинним. Природне значення таким чином зобов'язує мовця до певного факту [27]. Прикладом, який ілюструє цю тезу, може бути речення: «Зламани магнітофони для подальшої роботи потребують ремонту, але цей зламаний магнітофон може працювати і без ремонту».

Коли маємо справу з природним значенням, інтенції мовця не залучаються, не зважаючи на наявність відношення еквівалентності між станами справ. Тобто, повертаючись до попередньої ілюстрації, магнітофони не мають інтенції бути ремонтowanими. Коли мова йде про відношення еквівалентності, мається на увазі еквівалентність пропозицій, зокрема факту і його значення. В попередній ілюстрації цим фактом виступає потреба в роботі зламаного магнітофона, його значенням – необхідний ремонт. У висновку маємо: «Необхідність подальшої роботи зламаного магнітофона означає його ремонт». Також природне значення ніколи не вживається в лапках, адже лапки будуть залежати від конкретного мовця. У випадку ж з природним значенням

загалом не важливо, який мовець вживатиме його, воно завжди залишатиметься тим самим. Неприродне значення постає дещо іншим. В ньому відсутнє слідування (entailment), а значить відсутня наявність певного факту. Таким чином, я можу сказати, що «Наш викладач має на полиці 10 томів Маркса - це означає, що він марксист». Але це не буде фактом, тут не можна провести еквіваленцію між пропозиціями, адже з тим же успіхом мій викладач може докладно вивчати Маркса для виявлення слабких місць в його теорії та подальшої їх критики. Також не природне значення, на відміну від природного, залучає інтенції мовця [23]. Тобто тут вже з'являється намір щось ствердити, спростувати тощо.

Промовляючи таке твердження чи спростування, мовець мати щось на увазі, тому Грайс встановлює зв'язок між пропозицією і наміром мовця. У випадку з попередньою ілюстрацією це означатиме: «Я маю намір вважати, що те, що наш викладач має на полиці 10 томів Маркса, означає, що він марксист». Також неприродне значення можна брати в лапки, адже воно може змінюватися зі зміною намірів різних мовців. Не природне значення – це значення, яке надається чомусь (виразу, жесту, події) за допомогою інтенції (наміру) мовця. Носієм такого значення може бути будь-який засіб, який передає інтенції мовця.

Грайс пояснює виникнення неприродного значення із природного. Концептуальний перехід від одного до іншого відбувається, коли неумисна дія стає умисною. Тобто одна й та сама пропозиція може бути як фактом, так і вираженням наміру мовця, а значить мати як природне, так і не природне значення в залежності від її умисності або неумисності. Наприклад, у випадку з реченням «Ваш магнітофон зламано і для подальшої роботи він потребує ремонту» значення може бути як природним, так і неприродним. В першому випадку це означатиме, що магнітофон дійсно зламаний, і тоді він справді потребує ремонту. В другому - людину могли просто ввести в оману, сказавши, що магнітофон зламано. У випадку якщо його справді не зламано він не обов'язково потребує ремонту для подальшої роботи (перезавантаження

і т.д.). Таким чином маємо такий фактор, як умисний обман, який розмежовує природне та неприродне значення у нашому випадку. Крім умисного обману тут також має бути можлива віра слухача цьому обману, адже факт не змінюється в залежності від віри або не віри у нього, на відміну від успішного умисного промовляння. Таким чином щодо значення певної пропозиції можна говорити про два виміри значення : стандартне та значення мовця. Можемо бачити розрізнення між тим, що було сказано (whatissaid) і тим, що малося на увазі (whatismeant). Таким чином Грайс підходить до критики деяких своїх попередників та сучасників, прихильників теорії значення як вживання [31]. На його думку те, що слова означають залежить від того, що люди мають на увазі, використовуючи слова. Базовим поняттям теорії значення постає значення мовця, тобто те саме whatismeant, а не whatissaid. Усі інші поняття значення мусять тлумачитися як похідні і аналізуватися з точки зору більш фундаментального поняття. Також з цього можна висновувати, що значення мовця можна аналізувати в термінах комплексу зорієнтованих на слухача інтенцій мовця. Тобто те, що маєся на увазі, є функцією від того, що намірялося для передачі слухачу.

Не всім може здатися очевидним поняття неприродного значення і «того, що малося на увазі». Тому Грайс вводить для роз'яснення декілька залежностей та різновидів намірів. Для промовлянь інформативного та дескриптивного характеру Грайс встановлює залежність, що вводить чинник інформативного наміру. Тобто x означає NN щось рівносильно промовлянню x із наміром викликати у слухача N переконання, що p [28]. Значить сказати, яким було це переконання означає сказати, що x означало NN . Однак така залежність ще не є достатньою для розрізнення між природним та не природним значенням, адже деякі контр-прикладі демонструють, що реакція та висновки можуть бути однаковими у випадках як умисної, так і неумисної дії. На це Грайс відповідає посиленням першої залежності другою і вводить при цьому чинник комунікативного наміру. Керуючись другою залежністю, Грайс висновує: x означає NN щось рівносильно промовлянню x із

інформативним наміром викликати у слухача H переконання p , а також із комунікативним наміром, що H розпізнає інформативний намір. Друга залежність складає так званий базовий аналіз Грайса. Приблизно таким чином виглядає проєкт інтенційної семантики Грайса.

Виокремлення неприродного значення призводить до необхідності дослідження розповсюджених випадків, коли людина говорить щось одне, але має на увазі зовсім інше. Ці випадки не можна відносити до метафори або іронії, адже вони зберігають буквальне значення частиною цілісного розмовного навантаження промовляння. Це значить, що в будь-якому іншому випадку, а також в залежності від мовця, значення могло б набувати і свого природного характеру.

У зв'язку із необхідністю дослідження цього явища Грайс вводить імплікатури спілкування. Імплікатура спілкування деякого твердження – це ті пропозиції, які не можна виснувати (*infer*) із експліцитного буквального твердження, але можна виснувати із факту його здійснення взагалі або із способу його здійснення. Зазвичай у виразах, де вживається неприродне значення, те, що малося на увазі, перевищує те, що було сказано. Дослідженнями даного явища займається інференційна прагматика. Завдання Грайса в рамках наряду є: зберігаючи поняття природного значення, пояснити значення мовця як функцію висновування, що відрізняється від інших видів висновувань, зокрема слідування та пресупозиції.

Грайс пояснює значення мовця з точки зору раціональної поведінки. З цього погляду дискурс є виявом раціональної поведінки, а висновування значення мовця спирається на певні прагматичні чинники. Люди, що спілкуються, поведуться згідно із певною метою: кожна особа привносить до спілкування те, що є необхідним; робить це тоді, коли це є необхідним; і згідно із напрямком спілкування; особа робить усе це бо вона хоче спілкуватись із іншою особою. Ці умови є приблизним формулюванням Принципа Кооперації Грайса [29]. Втілення цього принципу згідно Грайсу забезпечують чотири максими Принципу Кооперації. До цих максим відносяться Максима

Кількості, Якості, Ясності та Доречності. Ці максими є чотирма вимірами, в яких існує будь-яка можлива кооперація. Максима Кількості відображає координату інформативності, тобто завдяки їй ми можемо враховувати, чи не каже мовець більше, ніж потрібно, чи навпаки – менше. Слідуючи Максимі кількості, мовець повинен казати саме стільки, скільки в даний момент вимагається від нього ситуацією комунікації. Максима Якості відображає правдивість сказаного, тому вимагає, щоб мовець казав лише те, що вважає істинним, таким чином забороняючи казати те, що вважаєш хибним або щодо чого не маєш остаточної впевненості. Максима Ясності вимагає від мовця, згідно зі своєю назвою, ясності у виражених думках. Вона також вимагає уникнення двозначностей, незрозумілості, багатослів'я та непослідовності. Максима Доречності вимагає дотримання теми, тобто мовець мусить не відхилятися від основного курсу комунікації [29, с.27]. Максими Грайса не є жорсткими правилами комунікації, тому можуть порушуватися. Такі порушення не завжди призводять до непорозуміння або інших негативних наслідків, а навпаки, можуть бути креативними.

Імплікатури спілкування можуть виникати різними шляхами, зокрема, через дотримання, порушення або нехтування мовцем та слухачем Максимами Кооперації. Дотримання максим передбачає два етапи у висновуванні імплікатури спілкування: негативний, на якому виявляється розходження між значенням мовця і сказаним ним, і позитивний, на якому слухач висновує те, що мовець справді мав на увазі. У випадку порушення максим розпізнання цього порушення також допомагає висновувати імплікатури спілкування. Наприклад, мовець може порушити Максиму Кількості з огляду на те, що не має достовірної інформації щодо предмету комунікації. Тим не менш цим він не порушить кооперації, адже слідуватиме Максимі Якості і не говоритиме того, щодо чого не є остаточно впевненим. Зазвичай порушення тих чи інших максим спричиняється конфліктом між максимами, і тому є вимушеним. Також значення мовця можна відшукати у випадках явного нехтування максимами. Нехтування є, на відміну від порушення, зумисним. Нехтування

має характер запрошення до знаходження нового значення, що перебуває за межами сказаного, і тому робить промовляння кооперативним. Якщо вважати мовця залученим до раціонального дискурсу, а значення його промовляння розпізнаємо таким, що виходить за межі природного значення, то спираючись на очевидне нехтування особою вимог якоїсь максими, слухач вираховує цю максиму і висноує додаткове значення мовця[28, с. 29]. В цьому полягає креативний характер нехтування максим Принципу Кооперації. Крім дотримання, порушення та нехтування, мовець може просто вимкнути Принцип Кооперації, тобто бути відверто некооперативним.

Грайс [24, с. 57-58] перераховує п'ять критеріїв, які розрізняють конвенційні імплікатури та імплікатури спілкування. Садокдоповнив цей перелік і запропонував шість критеріїв для перевірки на імплікатури спілкування: розмовні імплікації (i) мають здатність до вираховування, (ii) скасовуваність, (iii) невідділеність, (iv) конвенційність, (v) залежність від акту промовляння, і (vi) визначальність. І навпаки, конвенційні імплікатури не обраховуються, не підлягають скасуванню, віддільні, конвенційні, передаються тим, що сказано (whatissaid) і визначаються.

Опис цих критеріїв виглядає так:

(i) Здатність до вираховування: імплікатури спілкування є обчислюваними. Конвенційні імплікатури не піддаються обчисленню, оскільки вони викликані значенням слів, що їх передали.

(ii) Скасовуваність: Імплікатури спілкування можна скасувати без суперечності. Конвенційні імплікатури не можна, тому що вони є конвенційними і не можуть бути скасовані без суперечності.

(iii) Невідділеність: Імплікатури спілкування є невіддільними, бо імплікатура прив'язана до змісту висловлювання, а не до форми вираження, що викликає його. Отже, у імплікатури спілкування імплікатура не може бути відділеною від змісту висловлювання.

(iv) Конвенційність: За визначенням, конвенційні імплікатури є конвенційними, оскільки вони приєднуються до умовного значення цього слова. Імплікатури спілкування не є конвенційними, тому що вони невіддільні та передаються не тим, що сказано (*whatissaid*), а актом висловлювання.

(v) Промовляння: імплікатура спілкування - це побічний зміст сенсу речення, Принципа Кооперації, імплікатури спілкування та акта промовляння певного речення з певного випадку. Таким чином, прагматичне значення будь-якого виразу в імплікатури спілкування (узагальнене або конкретне) є результатом акта промовляння. Конвенційні імплікатури не залежать від цієї умови, оскільки імплікатура приєднується (*attached*) до слова.

(vi) Невизначеність: В той час, як конвенційні імплікатури є визначеними (оскільки вони є конвенційними), імплікатури спілкування не є визначеними. Це означає, що точний зміст промовляння не приєднується і не міститься в імплікатурі.

Дуже важливий внесок Джеррольда Садока продемонстрував, що ці умови не є ні необхідними, ні достатніми умовами для визначення імплікацій [48]. Наприклад, обчислюваність тривіально пов'язана з визначенням конвенційної імплікатури; конвенційність також є тривіальною, оскільки вона є частиною визначення конвенційної імплікатури. Відділеність проблематична, як і визначність, через розмежування Конвенційні імплікатури та загальної імплікатури спілкування. Іншими словами, єдиний критерій, який, здається, чинить опір, - це скасовуваність.

1.2. Огляд деяких важливих критичних зауважень стосовно теоріїГрайса

Критики Грайса виявляють у нього недооцінку важливого розрізнення Остіна між ілокутивними і перлокутивними актами. Грайс визначає значення мовця в термінах умисного впливу, який тлумачить як вплив на когнітивний

стан слухача або як намагання примусити слухача виконати якусь дію, тобто, у термінах Остіна, як перлокутивний акт. Але необхідно розрізняти ілокутивне засвоєння та перлокутивний ефект. Ілокутивної мети досягають, коли слухач розпізнає чи розуміє її, тобто коли відбувається ілокутивне засвоєння. Це засвоєння в свою чергу не гарантує досягнення перлокутивного впливу, бо розпізнання слухачем наміру мовця викликати у нього певну гадку не гарантує виникнення у слухача такої гадки. Тому, якщо встановлення значення мовця таки передбачає виявлення задуманого мовцем впливу, цей вплив є радше ілокутивним, а не перлокутивним. Недооцінка зазначеного розрізнення, можливо, походить від специфічного, тлумачення ілокутивно-перлокутивного розрізнення, коли ілокутивну силу і перлокутивний вплив вважають не впливами двох різних типів, а радше різноступеневим ситуативним залученням мовця і слухача на шляху від зміни до завершеної ситуації, тобто від засвоєння до реакції.

Критики

звинувачують Грайса у неодноразових доповненнях залежностей базового аналізу новими самореференційними або зворотними інтенціями. Постійна поява нових контр-прикладів і відповідні нові поглиблення послідовностей намірів наводять на думку, що теорія ніколи не буде самодостатньою і подібне протистояння продовжуватиметься до нескінченності. Складність побудов Грайса пов'язують ще й зі специфікою його розуміння аналізу природної мови, який треба здійснювати за допомогою понять здорового глузду, буденних інтуїцій і обмеженої бази елементів, таких як інтенція і гадка. Всі вищезазначені закиди можна відносити до критики достатнього характеру аналізу Грайса. Ця критика інтенційної семантики в свою чергу доповнюється критикою необхідного характеру, тобто виявленням випадків, в яких пропонувані Грайсом умови не задовольняються.

До випадків критики необхідного характеру можна віднести випадки, коли наявність значення мовця не потребує слухача. Це випадки внутрішніх монологів, записів у щоденник, марення, репетиції промови. Контр-аргументом на такий закид може стати припущення щодо наявності

гіпотетичного слухача, наприклад, того, хто слухатиме промову, або щодо можливості мовця бути власним слухачем. Наступним пунктом критики в такому разі стають випадки, коли слухач присутній і мовець має щось на увазі, але мовець не має наміру викликати у слухача деяку реакцію або вплинути на його когнітивний стан. Прикладами таких випадків можуть бути випадки, коли комунікантам наперед відомо, що певний когнітивний вплив наперед приречений на невдачу, нагадування, нещирі компліменти, випадки сумісності одного й того ж речення із різними комунікативними намірами. До критики необхідного характеру також належать випадки значення мовця, коли мовець має намір викликати у слухача певну реакцію, але не має наміру, що приводом для певної реакції слухача буде розпізнання слухачем наміру мовця викликати саме цю реакцію. В цьому випадку друга і третя залежності Грайса є занадто сильними. Прикладами, які ілюструють цю тезу, можуть бути лектор, що читає лекцію з філософії або перехожий, який показує правильну дорогу туристу. Через постійне виникнення контр-аргументів і становлення теорії від випадку до випадку, критики інтенційної семантики Грайса звинувачують його у *ad hoc* способі побудови теорії значення. Таким чином, критики інтенційної семантики Грайса наполягають, що його аналіз не є достатнім та необхідним. В своїх висновках вони посилаються на приклади, які ілюструють, що умови Грайса є занадто сильними, аби бути достатніми умовами, і занадто слабкими, щоб бути необхідними умовами для наявності значення мовця.

Максими Принципу Кооперації вважаються критиками як надмірно генералізованими. Чотири максими часто заплутують комунікаторів через те, що Грайс ясно не відрізняє їх [71]. Іноді люди будуть спантеличені в ході інференційного процесу, бо Грайс не надав детальних пояснень того, як слухач дізнається про наміри мовця з буквального значення його висловлювань і як слухач встановлює зв'язок між висловленим мовцем та його наміром з метою отримання імплікатури [47]. Грайс закликає мовця та слухача докладати спільних зусиль для обміну інформацією та розуміння один одного, але в Принципі Кооперації відсутні будь-які конкретні способи досягнення людьми

цієї мети [6]. Стверджують, що Принцип Кооперації є надто ідеалістичним, аби вважати, що всі взаємодії ґрунтуються на кооперативному характері, адже іноді один із комунікаторів не співпрацює і підриває розмову [32]. Як вказали Фред та Томас, не кожен виправдає сподівання, що він / вона докладе відповідальних зусиль, щоб говорити правду[22]. Ладегард критично зауважує, що припущення Грайса полягає в тому, що люди спілкуються логічно, і всі вони намагаються бути "добрими" комунікаторами. Однак взаємодія між людьми може бути ірраціональною та нелогічною, і взаємодіючи, схоже, часто намагаються зробити все, щоби вони були «поганими» комунікаторами[37].

Існує ще одна школа критики, яка стверджує, що Принцип Кооперації нехтував впливом екстралінгвістичних змінних та загалом культури на мову. Екстралінгвістичні змінні, включаючи взаємозв'язок між комунікаторами, визначення ролі [50], інтонація, стрес, швидкість мови [58], можуть обмежувати діапазон конкретної словесної поведінки, що уможливорює розмовні стратегії в конкретній ситуації дискурсу. Різний зміст або вимова одного і того ж слова чи виразу може призвести до непорозуміння між двома сторонами через їх особливий культурний бекґраунд, що може призвести до порушення Принципу Кооперації[18,с.114] .

Деякі критики вважають, що максими не можна застосовувати універсально. Лю та Чжанзазначають, що сфера застосування Принципу Кооперації не визначена[41]. Ліч вважає, що цей принцип не є ані практичним, ані застосовним для «реального використання мови», оскільки ніхто ніколи не говорить так, як в ньому описано[39]. Отож, Принцип Кооперації не можна застосовувати за будь-яких умов, коли соціальні та психологічні фактори мають свій вплив. Ті приклади, обрані Грайсом, вважаються критиками не репрезентативними розмовами, оскільки більшість із них є декларативними реченнями, а більшість декларативних речень не мають функції інформаційного забезпечення [20]. Максими можна неправильно трактувати як настанови для етикету, вказуючи комунікаторам, як бути моральними та

ввічливими [38].

Максими описують лише частину природної мови, але не підходять для мови літератури [74]. Насправді конкретизована природна мова може призвести до непорозуміння (оскільки іноді деякі мовні явища не можуть бути підтримані Принципом Кооперації) через невиразну природну мову. Випадки, такі як словесна тиша та міжкультурна взаємодія, не обговорюються в наведених Грайсом прикладах[35]. Принцип Кооперації може бути не повністю сумісний з когнітивно-соціальним підходом[40]. Соціально-психологічні умови мовців визначають наміри людей щодо того, чи варто співпрацювати у розмові, що слід враховувати [37]. Більше того, вважають, що те, що прописано в максимах Принципа Кооперації, є неможливим на практиці, (наприклад, "не кажіть, що ви вважаєте помилковим"), оскільки важко визначити, чи є те, що ви промовляєте чи чуєте, правдивим чи неправдивим[71]. Джонсон вважає, що унікальна пізнавальна структура кожного залежить від їхнього індивідуального досвіду та сприйняття [36].

Принцип Кооперації Грайса зіграв історично важливу роль у прагматичі, оскільки створена теорія відокремила прагматику від лінгвістики. Однак тлумачення теорії Грайса залишається проблематичним. Здається, що між повсякденним поняттям "кооперація" та технічним терміном Грайса є певне протиріччя. Томас [58, с. 176] стверджує, що прихильники теорії Грайса знехтували дослідженням неоднозначного терміну «кооперація» і не пояснили, як вони інтерпретували та використовували цю концепцію у своїх роботах. Багато авторів розкритикували теорію Грайса через нерозуміння оманливості терміна "кооперація". Ладегарднаголошує, що через неоднозначність та неузгодженість визначення Грайса "кооперації" ті, хто приймає цю теорію, часто визначають цей термін відповідно до власних цілей[37]. Девіс стверджує, що протилежні тлумачення поняття "кооперація" походять від конфлікту між використанням Грайсом цього терміна з технічним значенням та загальнішим значенням цього слова[18]. Цей термін не є таким, який повторюється в думці Грайса, і не є центральною силою в

його аналізі роботи мови. Застосування цих двох тлумачень до одного поля створює плутанину серед філософів мови та лінгвістів.

Томас критикує теорію Грайса і зазначає помилку, яка полягає у наступному: оптимістично розглядати людську природу, пропонуючи низку правил для ефективної розмови та вважаючи, що запропоновані до неї максими завжди будуть враховані. Томас стверджує, що хоча теорія Грайса не є задовільною і страждає великою кількістю незрозумілостей та протиріччя, нічого кращого не було знайдено[58]. Дехтонападає на твердження Грайса, що люди зазвичай співпрацюють і дотримуються максим, і згадує, що "людське спілкування опирається на напругу між цілями мовців та аудиторією"[70]. Мається на увазі, що ми, як мовці, взаємодіємо задля здійснення нашої вигоди та інтересу, але це не означає, що ми завжди говоримо правду.

Сарангі і Слембрук також розкритикували претензію Грайса на нормальність кооперації. Вони запропонували розширити рамки теорії Грайса, додаючи соціальні чинники, такі як соціальна позиція комунікаторів. Вони стверджують: «Якщо ми будемо слідувати концепції Грайса про кооперацію, то, за таких обставин, інституція, як очікується, прийме, принаймні, з точки зору клієнта, ціль клієнта як власну, або діятиме задля переговорів[50]». Тому багато дослідників ставлять під сумнів або відкидають універсальність, а також доречності Принципу Кооперації Грайса. Теорія Грайса занадто упереджена щодо поняття кооперації в людській розмові. Грайс не може відповісти на запитання: що станеться в ситуаціях, коли люди вважатимуть за краще використовувати стратегію, що «не співпрацює»; або яким чином принцип кооперації пояснює неправильне спілкування.

Акеастверджує, що позалінгвістичні фактори є ядром прагматичного використання елементів спілкування [4]. Він використовує термін "екстралінгвістика", щоб охопити соціально-прагматичні мотивації використання мови в регіональній комунікації, яка незмінно передбачає соціальний, екологічний, ситуаційний, культурний та діахронічний контекст мовних елементів, що вживаються "поза реченням". Прагматика має

відношення до різних дисциплін з метою розуміння висловлювань. Навіть коли існують основні універсали використання мови, міжкультурні компоненти спілкування залишаються вирішальними для прагматичного аналітика.

Більшість досліджень Спербера і Вільсон щодо доречності мали на меті: визнати важливість Грайса в історії прагматики, а також критикувати деякі моменти теорії Грайса, зокрема його наголос на необхідності принципу кооперації та його максим [61]. Нижче наведено короткий виклад основних зауважень щодо теорії Грайса:

(а) Для Грайса розуміння висловлювання - це питання побудови найкращої гіпотези про значення мовця. Компанія Спербера і Вільсон з цим погоджується. Але Грайс пропонує Принцип Кооперації та його максими як засіб оцінки альтернативних інтерпретаційних гіпотез. Для Спербера і Вільсон цей принцип не підходить і вимагає критики.

(b) Мета прагматичної теорії полягає в тому, щоб пояснити, як слухачі ідентифікують визначене мовцем значення. Але Грайс не вказує, як це зробити, керуючись Принципом Кооперації. Тому ми не можемо пояснити, які інтерпретації швидше вибирає слухач.

(c) Грайс стверджує, що слухач повинен керуватися Принципом Кооперації при визначенні значення мовця, але не дає розуміння того, як це робиться. Іноді можуть бути обрані альтернативні інтерпретації та можливі різні наслідки. Задовільна прагматична теорія повинна бути здатною пояснити, чому слухачі обирають одні інтерпретації та відкидають інші. Теорія Грайса, на думку Спербера і Вільсон, цього не робить.

(г) Для Грайса прагматична інтерпретація - це інтелектуальний, інференційний процес, який ґрунтується на усвідомлених міркуваннях. Це очевидно на складних кроках, які він запропонував для виведення імплікацій. Але зазвичай люди не дуже усвідомлюють, що вони виконують інтерпретації. Скоріше, вони беруть участь у несвідомому та спонтанному читанні думок.

Розділ 2. Теорія доречності: закономірності виникнення та головні тези

2.1 Загальна характеристика теорії доречності як альтернативи інференційної прагматики Грайса

Відповідь на питання, чому теорія доречності мусить відноситися саме до напрямків постграйсівської прагматики, є очевидною. Теорія доречності не послуговується максимами Грайса, критикує їх, деякі повністю відкидає. На основі такої критики пропонуються нові принципи та максими, які лягають в основу теорії доречності. Ден Спербер - французький вчений в області соціально-когнітивної діяльності. Він є автором численних статей з антропології, лінгвістики, філософії та психології та трьох книг: Переосмислення символізму (1975), Про антропологічні знання (1985) та Пояснюючи культуру (1996). Він займає науково-дослідницьку професію у CNRS у Парижі і є директором Міжнародного інституту пізнання та культури. Ден Спербер та Дейрдре Вілсон розробили когнітивний підхід до спілкування, відомий як теорія доречності, який був як впливовим, так і суперечливим.

Дейрдре Сьюзен Моїр Вілсон, (нар. 1941) - британський вчений-лінгвіст та когнітивіст. Вона є заслуженим професором лінгвістики в Університетському коледжі Лондона та професором Центру вивчення свідомості в природі Університету Осло. Вілсон отримала ступінь бакалавра філософії в Оксфордському університеті, працюючи з філософом Г.П. Грайсом. Вона отримала ступінь доктора філософських наук в Массачусетському технологічному інституті, з мовознавцем Ноамом Хомським в якості наукового керівника дисертації. Вона була викладачем у Сомервільському коледжі, Оксфорд. Важливий вплив на Вілсон здійснили: Ноам Хомський, Джеррі Фодор та Пол Грайс. Мовознавці та філософи мови, які були студентами Вілсон, включають в цей список ще й Стівена Ніла та Робіна Карстона. Її найвпливовіша робота була в області мовної прагматики, зокрема, в розробці теорії доречності з французьким антропологом Деном Спербером. Ця робота мала особливий вплив у філософії мови. У її

багаторічній співпраці з французьким антропологом Деном Спербером Вілсон за 30 років опублікувала багато книг і статей. Їх книга 1986 р. «Релевантність: спілкування та пізнання» заклала основу теорії доречності, яку вони продовжували розвивати у наступних книгах та статтях.

Особливістю теорії доречності є те, що вона базується не тільки на прагматиці а й на когнітивних науках. Це впливає на інші особливості теорії, зокрема на її інтердисциплінарність та прикладну направленість. Когнітивна база даної теорії є завжди тим моментом, з якого дослідники починають представлення цієї теорії, оскільки саме її глибока вкоріненість до царини когнітивної практики є одним із найбільш вагомих та визначальних моментів теорії. Саме цей момент перш за все впливає на теорію, формуючи головну максиму теорії доречності. Тому спочатку зупинимось саме на когнітивному аспекті теорії доречності.

У житті величезна різноманітність вкладів змагається за вашу увагу, і основна проблема людського пізнання полягає в тому, як розподілити серед них увагу. Відповідно до теорії релевантності, внаслідок постійного тиску на вибір, який має на меті підвищення когнітивної ефективності, когнітивна система людини виробила різноманітні психічні механізми чи упередження (деякі вроджені, інші набуті), які, як правило, приділяють увагу джерелам з найбільшою очікуваною актуальністю, та обробляють їх найбільш релевантним способом. Це твердження виражається в когнітивному принципі релевантності: «Пізнання людини має тенденцію до максимізації доречності» [59, с.83].

Але ж в чому визначатиметься доречність в людському пізнанні? І яким чином людське пізнання відрізняє доречне від недоречного? В цьому випадку варто розпочати з того, що прихильники теорії доречності власне називають доречним, а також того, яким чином ця доречність вимірюється. Розпочнемо з пояснення останнього. Вимір доречності відбувається в площині двох величин: когнітивного ефекту та затрачених зусиль. Когнітивний ефект доречного висловлення має обов'язково бути позитивним, тобто нести в собі

певний сумнів, підтвердження чи спростування важливої для мовця думки. Тобто головним моментом, що робить когнітивний ефект позитивним, є саме внесення певної інформації, яка б змінювала когнітивний стан слухача (таким чином вводячи його в сумнів, закріплюючи вірування чи спростовуючи думку). Таким чином чим вищий когнітивний ефект висловлювання, тим доречнішим воно було для слухача.

Але не лише когнітивний ефект обмежує вимірювання доречності. Важливим є також чинник величини затрачених зусиль. В рамках теорії доречності це означає зусилля, які докладались для досягнення певного когнітивного ефекту. Чим менше за величиною затрачене зусилля, тим вищий показник доречності. Ці два показники – когнітивний ефект та затрачені зусилля – з необхідністю взаємодіють між собою і є однаково важливими для визначення доречності. Але іноді відбуваються випадки, коли у декількох висловлювань, наприклад, однаковий когнітивний ефект. Тоді визначальним аспектом стане затрачене зусилля, оскільки яке б зусилля ми не витратили на досягнення когнітивного ефекту, зрештою когнітивний ефект буде одним і тим же. В такому випадку, слідуючи за здоровим глуздом, варто було б обрати шлях найменшого затраченого зусилля, оскільки винагорода за більші зусилля не збільшиться. Звернемо увагу на те, що теорія доречності має багато спільного із вищезгаданим поняттям «здорового глузду», а також із деякими психологічними (зокрема, біхевіористами та Е. Берном) та ігровими (мається на увазі теорія ігор) концепціями. Цю схожість можна прослідкувати, зокрема, в поняттях винагороди (ефекту) та стимульно-реакційних структурах, в яких проглядається певний детермінізм людської поведінки [68, р 763]. На даному етапі дослідження не хотілося б робити голослівних заяв. Але тим не менш, нам здається що ці дисципліни мають досить високий потенціал для взаємного запозичення досягнень та методів.

Повертаючись до однакової важливості когнітивного ефекту та затрачених зусиль, можемо побачити, що їх важливість може змінюватися в залежності від ситуації. Якщо ми маємо декілька висловлювань з однаковим

когнітивним ефектом, визначним для висновування максимально доречного з них буде показник затрачених зусиль. І навпаки, у випадку з однаковими затраченими зусиллями, на перше місце у визначенні максимально доречного висловлювання виходить показник максимального когнітивного ефекту. До цього моменту ми вживали терміни «показник» чи «величина» щодо когнітивного ефекту та затрачених зусиль, так ніби це робить їх певним чином кількісними. Але це аж ніяк не так, вони є тільки відносними щодо своїх сусідніх показників. Ці координатах ніколи не містять аналогів нуля та одиниці, певних «так» чи «ні», «чорного» та «білого». Тут завжди буде безліч відтінків, а отже і певна крива доречності. Таким чином, не зважаючи на відсутність кількісних показників, є можливість передбачливо обирати найбільш доречний варіант, не кажучи вже про можливість графічно представити даний процес та впливати на нього в реальному часі.

Завершуючи розгляд когнітивного аспекту даної теорії, перейдемо до розгляду комунікативного аспекту. Очевидним чином комунікативний аспект уможлиблюється саме таким, а не будь-яким іншим довільним чином, завдяки когнітивному принципу. Прихильники теорії доречності стверджують, що замість запропонованої Грайсом концепції інференційної комунікації насправді діє остенсивно-інференційна. В інференційній комунікації Грайса мовець має представити доказ того, що він справді має деяку непрямо висловлювану думку. Остенсивно-інференційна комунікація відрізняється від інференційної тим, що вимагає додатковий рівень наміру. Тобто окрім того, що мовець виражає намір проінформувати в чомусь аудиторію, він ще має намір проінформувати аудиторію в тому, що він має намір її проінформувати. Таким чином створюється альтернатива тому, що в базовому аналізі Грайса було однією із залежностей, що викривала намір мовця.

Спербер і Вільсон визнають важливий внесок Грайса в прагматику, особливо щодо важливості, яку він надав ролі наміру в спілкуванні. В основному, для Грайса розуміння висловлювання означає визначення намірів мовця, що лежать в його основі. Це розвинута біологічна схильність, яку люди

також використовують у трактуванні невербальної поведінки своїх співрозмовників. Що роблять Спербер і Вільсон - це розширюють цю точку зору, запропонувавши два типи намірів. З одного боку, мовець має інформативний намір - намір передавати певну інформацію. З іншого боку, мовець має комунікативний намір - намір сповістити співрозмовника про його інформативний намір. Важливе значення для успішної комунікації має виконання обох намірів. Особливо це проявляється у випадку невербальних подразників. Розглянемо таку ситуацію:

Том та Енн на дискотеці. В деякий момент протягом ночі Енн відчуває себе дуже втомленою і хоче повернутися додому. Вона бачить Тома на іншому кінці дискотеки. Він також бачить її та махає рукою. Оскільки немає можливості почути її на цій відстані, вона рухає руками так, ніби керує автомобілем, щоб Том міг зробити висновок, що вона хоче, щоб він відвіз її додому [68,р 759].

У цій ситуації для Тома надзвичайно важливо зробити висновок про те, що Енн навмисно виробляє її невербальну поведінку, щоб повідомити йому про щось, інакше Том може подумати, що Енн просто займається якоюсь особистою формою танців. Тільки зробивши висновок про наміри Енн, Том зрозуміє її правильно. Якщо говорити мовою теорії доречності, лише завдяки висновку про комунікативний намір Енн Том може зрозуміти правильний інформаційний намір ("Я хочу, щоб ти відвіз мене додому"). Цінна якість вербальної комунікації полягає в тому, наскільки ефективно вона задовольняє комунікативні наміри мовця. Дійсно, коли людина розмовляє з нами, ми негайно робимо висновок про те, що людина бажає донести до нас якусь інформацію, і тому комунікативний намір негайно задовольняється, і ми можемо зосередити свою інференційну діяльність на інформаційному намірі повідомлення. В остенсивно-інференційній комунікації експлуатується когнітивний принцип, за яким кожна людина тяжіє до максимізації доречності. Для того, щоб задовольнити умови остенсивно-інференційної комунікації, досить просто додати остенсивний стимул, який таким чином захопить увагу

і запустить когнітивний принцип. Річ в тім, що остенсивний стимул, привертаючи увагу, також містить повідомлення про те, що він достатньо доречний, аби бути обробленим аудиторією. Таким чином створюється досить вагомий фундамент для другого принципу теорії доречності – комунікативного [53, с.612]. Ось цей принцип: «Кожен остенсивний стимул вказує на власну оптимальну доречність».

Використання остенсивних стимулів створює презумпцію оптимальної доречності. Поняття оптимальної доречності має на меті визначити, що може очікувати аудиторія від акту остенсивної комунікації з точки зору зусиль та ефекту. Презумпція оптимальної доречності представляє, на мою думку, певний гібрид комунікативного та когнітивного принципів, оскільки нею висновуються ті ж самі правила щодо найбільшого когнітивного ефекту та найменших затрачених зусиль, але тепер вже щодо опрацювання остенсивного стимулу. Однак, стверджувати так повноцінно нам не вдасться, оскільки тут вже з'являються деякі визначальні для комунікативного аспекту особливості. Зокрема, з'являються чинники волі та можливості мовця, і стосуються ці показники насамперед доречності того, що виражає остенсивний стимул. Тобто в результаті маємо не просто найбільш доречний остенсивний стимул, а найбільш доречний остенсивний стимул, який мовець може і хоче нам показати. Такий стан справ ставить під сумнів і критикує Кооперативний принцип Грайса, оскільки в останньому була присутньою лише можливість, але аж ніяк не бажання висловлювати щось. Бажанням нехтували, оскільки люди вважалися такими, що слідує правилу кооперації, тобто в залежності від можливостей висловлюють найбільш доречні речі. Моє мовчання може бути чи не бути бутистимулом. Коли це не так, ви, природно, сприймете це як свідчення того, що я не в змозі чи не бажаю відповідати; якщо я явно бажаю, можна зробити висновок, що я не в змозі; якщо я можу, безсумнівно, можна зробити висновок, що я не бажаю [53, р. 613].

У Грайса порушення першої максими кількості незмінно тягне за собою неможливість - а не небажання - надання необхідної інформації. Неможливість узгоджується з Принципом кооперації, а небажання надання необхідної інформації є порушенням принципу кооперації. Оскільки імплікатури спілкування підлягають встановленню лише за умови, що дотримується Принцип кооперації, в рамках інференційної прагматики Грайса неможливо імплікувати, що дехто небажає надавати необхідну інформацію. Хоча кооперація для Грайса є досить поширеною, прихильники теорії доречний, зокрема Вільсон та Спербер, наполягають, що кооперація не є важливою для спілкування чи розуміння. Процес розуміння за такої остенсивно-інференційної комунікації також відбувається згідно з правилами і впливає із зазначених вище комунікативного принципу та презумпцій оптимальної доречності. Першим етапом декодування імплікованого значення є слідування шляхом найменших зусиль обробки когнітивних ефектів. Це означає, що слухач повинен перевіряти усі інтерпретативні гіпотези в порядку їх досяжності. На цьому етапі відбувається слідування когнітивному принципу. На другому етапі ми маємо зупинитися на тому щаблі, де наша вимога доречності задовольняється чи відкидається.

Мовець, в такому випадку, мусить зробити своє висловлювання настільки простим, наскільки це можливо, аби задовольнити інтерпретацію слухача якомога швидше, в найкращому випадку – вже за першої перевірки. Також мовець не повинен імплікувати більше одного доречного варіанту, оскільки два чи більше варіанти змусять слухача до надлишкового зусилля вибору між ними. Такий сценарій що порушує когнітивний принцип, є несумісним із шляхом найменшого зусилля. Крім того, важливим аспектом процесу розуміння є те, що, декодуючи імпліковане значення, слухач повинен користуватися набором контекстуальних положень. Прикладом подібного процесу розуміння може слугувати розуміння промовляння Мері:

<p>a) Мері сказала Пітеру: «Він х забув сходити в БАНК1/БАНК2.»</p> <p>[Він х = не інтерпретований займенник]</p> <p>[БАНК 1 = фінансова інституція]</p> <p>[БАНК 2 = банк збору крові (в оригіналі – річковий берег)]</p>	<p>Вкладання декодованої (незавершеної) логічної форми промовляння Мері в опис остенсивної поведінки Мері.</p>
<p>b) Висловлювання Мері буде оптимально доречним для Пітера.</p>	<p>Очікування, викликане розпізнаванням остенсивної поведінки Мері і прийняття презумпції доречності, яку вона передає.</p>
<p>c) Промовляння Мері досягне доцільності поясненням того, чому Джон не віддав їй заборговані гроші.</p>	<p>Очікування, викликане (b), разом із фактом, що таке пояснення буде найбільш доречним з такої точки зору для Пітера.</p>
<p>d) Забування піти до БАНКУ 1 може унеможливити повернення заборгованих грошей</p>	<p>Перше припущення, яке виникає у Пітера, яке разом із іншими відповідними засновками може задовольнити очікування (c). Приймається за імплікований засновок промовляння Мері.</p>
<p>e) Джон забув піти до БАНКУ1.</p>	<p>Перше збагачення логічної форми промовляння Мері, яке виникає для Пітера, яке може комбінуватися з (d), щоб задовольнити очікування (c). Приймається за експлікатуру промовляння Мері.</p>

f) Джон не зміг віддати Мері борг, бо він забув сходити в БАНК1.	Висновується із (d) і (e), задовольняє (c) і приймається за імплікований висновок промовляння Мері.
g) Джон може повернути Мері заборговані гроші, коли він наступного разу піде до БАНКУ1.	Одна з декількох можливих слабких імплікатур промовляння Мері, яка разом з (f) задовольняє очікування (b).

[62, с.616]

Відповідно до теорії доречності, слова можуть кодувати два різних типи значення. Перше – концептуальне (conceptual) значення. Наприклад, слово 'кіт' кодує поняття КІТ і вносить це поняття в судження, виражене промовлянням речень, що містять слово, як у прикладі:

Її кіт антисоціальний. Тож його ніхто не бере на руки[5, с.24].

Слова також можуть кодувати процедурне (procedural) значення, тобто вони можуть кодувати обмеження в процесі обробки промовляння. Наприклад, сполучник «тож» в попередньому прикладі заохочує до читання, в якому друге речення приймається як висновок, підтримуваний першим. На противагу цьому, "зрештою" сприяє читанню, в якому перше речення підтримується другим:

Її кіт антисоціальний. Зрештою, його ніхто не бере на руки [5, с.24].

Ідея процедурного значення та трактування сполучників у цих термінах походить від Діани Блейкмор. Згодом Вілсон та Спербер розширили роль процедурного значення. Вони стверджують, що процедурне значення може обмежувати виведення експлікатур. Наприклад, займенники прийняті в теорії доречності для кодування обмежень на експлікатури: "Його" кодує (орієнтовно) пошук чоловіка [5, с.25] .

Традиційні лінгвістичні теорії мали досить спрощений погляд на те, як люди передають інформацію один одному. Коротше кажучи, для цих теорій все, що потрібно робити мовцям, - це кодувати свої думки словами та надсилати їх через канал (наприклад: ефір, книга). Слухачі повинні виконувати ті самі завдання, але у зворотному порядку: отримувати слова з каналу та декодувати їх у думки(наміри) мовця. Дублювання думок між ораторами та слухачами було, з цієї точки зору, нормою, а не винятком. Це кодова модель спілкування.

Навпаки, в межах теорії доречності картина набагато реалістичніша, і акцент робиться на висновуванні, а не на кодуванні. Хоча думки повинні бути закодовані, щоб бути переданими іншим людям, інформація, яку мовці буквально кодують, набагато обмеженіша, ніж інформація, яку вони насправді мають намір передати з цим кодованим повідомленням. Цей розрив між тим, що закодовано, і тим, що малося на увазі (*intended*), заповнюється висновуванням [12].

Саме тому модель інтерпретації теорії доречності називається інференційною моделлю. Ця модель передбачає, що речення на природній мові кодують не пропозиції, а схеми для побудови пропозиційних форм. Ця ідея ґрунтується на доказі того, що ми не можемо буквально кодувати думки, які висловлюємо, тому замість надмірно навантаженого другого речення людина повинна в звичайних обставинах промовити більш релевантне перше:

- 1) Я думаю, що Сьюзен поклала книгу на одну полицю у вітальні.
- 2) Думаю, моя сестра Сьюзен Томас помістила книгу Спербера, яку вона купила два дні тому, на одній з полиць, що знаходиться у вітальні цього будинку, внизу [68,с. 760].

Під тезою про те, що твердження про те, що те, що люди буквально говорять, є менш інформативним, ніж те, що вони насправді мають намір передати, існує два типи інформаційної подібності в людському спілкуванні з прогалинами (*gaps*), які повинні бути заповнені інференційно: тлумачення, яке

мовець має намір передати з його промовлянням є більш інформативним, ніж буквальне значення того, що говорить мовець; і це буквальне значення менш інформативне, ніж тлумачення, обране слухачем. Типові приклади «інформаційного заповнення»:

1. Я не їв. Я не їв [сьогодні вранці].
2. Для виправлення вашого автомобіля знадобиться час. Щоб виправити автомобіль, знадобиться [довше, ніж ви очікували].
3. Усі пішли рано. Усі [на вечірці] пішли рано.
4. На телебаченні сьогодні нічого немає. Сьогодні ввечері нічого по телевізору [не варто дивитись] [68,с. 760].

Важливо розуміти, що наявність контекстуальної залежності в декодуванні імплікованих повідомлень дещо ускладнює процес розуміння. Хоча розшифрована логічна форма висловлювання є важливою підказкою щодо розуміння інтенцій мовця, тепер усе більше визнається, що навіть експлікований зміст висловлювання може виходити за рамки того, що лінгвістично закодовано [53, с. 615]. Також є відкритим для дискусій питання, яким чином відновити контекстно-залежні аспекти експлікованого змісту. У теорії доречності процес ідентифікації експлікованого змісту розглядається так само інференційним і керується Комунікативним принципом так само, як і відновлення імплікацій. Така процедура осмислення застосовується однаково до вирішення мовних проблем як на явному, так і на неявному рівнях. Мета слухача - побудувати гіпотезу про значення мовця, яка задовольнить презумпцію актуальності, яку передає висловлювання. Загалом таку процедуру можна розбити на декілька етапів. Першим етапом є побудова відповідної гіпотези щодо явного змісту (експлікації) за допомогою декодування та інших прагматичних процесів збагачення. Далі йде побудова відповідної гіпотези про імпліковані контекстуальні припущення (імпліковані засновки), а після неї така ж процедура стосовно контекстуальних імплікацій (імплікованих висновків). Ці етапи не повинні розглядатися як послідовно

впорядковані: слухач не обов'язково спочатку декодує логічну форму, потім будує експлікатуру і визначає відповідний контекст, а потім отримує низку імплікованих висновків. Розуміння - це он-лайн процес, і гіпотези щодо експлікацій, імплікованих засновків та імплікованих висновків розробляються паралельно на тлі очікувань, які можуть бути переглянуті або розроблені під час розгортання висловлювання [53, с. 615].

Визначення пропозиції того, що мовець експліковано говорить (експлікатура), є предметом прагматики. Головним в таких процедурах процесом є процес «довільного збагачення» (freeenrichment). "Вільний" розуміється як не обов'язково потрібний, або спрямований будь-яким елементом мовного вираження, що використовується. Існує принаймні два види вільного збагачення. Перший з них - це модуляція або коригування лексично закодованих значень. До цього виду входять звуження (narrowing) та розширення (loosening) змістів, зазвичай, метафоричних, іронічних або поетичних висловлювань. Другий, і більш суперечливий - це прагматичне відновлення компонентів змісту, які ні в якому разі не вказуються лінгвістично (відомі як "неартикульовані складові" змісту висловлювання). Відновлення таких неартикульованих складових слухачами цілком прагматично мотивоване.

Позиція теорії доречності полягає в тому, що будь-який промовлений мовний матеріал є не більш ніж підказкою до тлумачення. Звідси випливає, що не тільки імплікатури, а й те, що явно передається промовлянням, прагматично висновується. Розглянемо промовляння речення в прикладі (1). Воно може бути використане для вираження (і в цьому випадку ствердження) судження в (2). Теорія доречності називає виражене судження експлікатурою (за аналогією до «імплікатури»). Це інференційне конкретизування із закодованої логічної форми (encoded logical form) промовляння. Це конкретизування може включати присвоєння посилок для індексичних (indexical) елементів (наприклад, "Я" → Пітер; "це" → машина), розбір неоднозначних слів або фраз

і збагачення (freeenrichment) (наприклад, "готовий" → готовий до поїздки до моря) [5, с.17].

- 1) Пітер: я вчасно його підготую
- 2) Пітер вчасно підготує машину до поїздки до моря, щоб відправитися досить рано, щоб дістатися до полудня.

Висловлювання Пітера може бути задумане як обіцянка. У цьому випадку він також передає:

- 2*) Пітер обіцяє, що вчасно підготує машину до поїздки до моря, щоб вирушити досить рано, щоб дістатися до полудня.

Судження в першому випадку (2) є експлікатурою базового рівня промовляння ; у другому (2*) - експлікатурою вищого рівня. Експлікатури вищого рівня - це підведення експлікатури базового рівня під дескриптори мовленнєвих актів на кшталт "обіцяти це" та "запитати, чи", або такі, як "шкодуйте про це" або "будьте задоволені тим" [5, с.17].

Відповідно до теорії доречності, експлікатури промовляння, як і імплікатури, можуть бути сильно або слабко передані (communicated). Отже, ми бачимо, що в теорії доречності інтерпретація промовляння взагалі є сукупністю суджень - базових експлікатур та експлікатур вищих рівнів, плюс імпліковані засновки та імпліковані висновки.

Спербер і Вілсон розробили дуже цікаву теорію імплікатури[55, сс. 217-224, 231-237]. Згідно з нею, імплікації не відрізняються за своєю суттю від експлікацій, - але відрізняються головним чином силою, з якою вони висуваються. Спербер і Вілсон розрізняють два типи імплікатур: сильні та слабкі імплікатури. Сильні характеризуються силою, через яку вони передаються; тобто під відповідальність мовця. У більшості випадків вони, таким чином, є визначеними у змісті. Нижче впливають деякі типові випадки сильних імплікатур:

- (1) Жак: Аксель, почисть, будь-ласка, зуби.

Аксель: Тату, я не хочу спати.

(2) Енн, дивлячись на кімнату Ната: Твоя кімната - свинарник.

(3) Пітер: Жаку, де ти живеш?

Жак: Я живу у Клуні.

У (1) Аксель наголошує, що він не хоче чистити зуби, а потім лягати спати; в (2) Енн зазначає, що кімната Ната забруднена і її слід прибрати; нарешті, у (3) Жак, який живе в маленькому селі неподалік від Клуні, натякає на те, що він живе поруч із відомим середньовічним містечком [43, с. 28]. Слабкі імплікації, навпаки, менш визначені і залишаються на відповідальності слухача. У цих випадках висловлювання породжує, зазвичай, низку слабких імплікацій. Творчі метафори - типові випадки слабких імплікацій, як у цих відомих метафорах:

No man is an island. (John Donne)

Juliet is the sun. (Shakespeare)[43, с. 29].

Теорія доречності представляє багат шарову картину значення: прагматичні висновування втручаються на рівні експлікацій та імплікацій. По-перше, рівень експлікатури містить три різні значення: базову експлікатуру (форму судження), пропозиційне відношення (propositional attitude) та ілокутивну силу, останні два – експлікатури вищого порядку. По-друге, рівень імплікатури містить два типи імплікованого сенсу: імпліковані засновки та імпліковані висновки. Нарешті, імпліковані висновки можуть бути сильними чи слабкими. Теорія доречності розрізняє різні способи використання речень і слів. Розглянемо приклади відповіді Мері :

Джон: Що сказав прем'єр-міністр?

Мері: До цього тижня він нічого не знав про витік інформації. Але я не вірю йому.

Мері: Він просто намагається позбавити себе від неприємностей [5,с.25].

Промовляння речення може бути призначене для передачі експлікатури, яка є твердженням про світ, виходячи з того, що логічна форма висловленого судження нагадує логічну форму судження, яке описує певний стан справ. Теорія доречності називає це дескриптивним використанням слів чи речень. Друга відповідь, де Мері озвучує власну думку про те, що прем'єр-міністр намагається вийти з неприємностей, тлумачиться таким чином, оскільки Мері стверджує факт.

Але це не єдине можливе використання речення. Речення можна вимовити з наміром, щоб його логічна форма походила не на ствердження певного факту, а на інтерпретацію чиєїсь точки зору чи промовляння. Теорія доречності називає таке використання речень інтерпретативним, оскільки в типових прикладах, таких як друге промовляння Марії, мовець не стверджує якийсь факт, але виступає в ролі тлумача чужих слів.

Це розрізнення використовується в відношенні теорії доречності до іронії. Спербер і Вілсон відкидають класичне визначення словесної іронії - вираження значення, використовуючи слова, які зазвичай означають протилежне - і пропонують натомість, щоб іронія була інтерпретаційним вживанням речення з дисоціативним ставленням [5, с.25]. В істинній іронії, дисоціативне ставлення та факт інтерпретаційного вживання речення є замовчуваними - тобто не лінгвістично вираженими, а залишеними для інтерпретації слухача. Розгляньмо два речення, вимовлені в дощ. Те, що вони виражають, схоже, але перше є іронічним, оскільки саме на слухача покладається висновування про дисоціативне ставлення та те, що висловлювання вживається інтерпретаційно.

Яка гарна погода!

Смішно було очікувати прекрасної погоди [5, 26].

Цей випадок добре поєднується зі спостереженням, зробленим з приводу того, що іронія стикається з великим ризиком нерозуміння, оскільки на цей рахунок іронічні висловлювання вимагають від слухача зробити висновок про два замовчувані типи інформації. Він також пояснює спорідненість іронії з цитатами. Крім того, він правильно вираховує інтуїцію для прикладів, які є проблематичними для класичного визначення словесної іронії. Розгляньмо приклад, висловлений в контексті, в якому очевидно, що у даного автомобіля є розбите вікно:

Подивіться, у цього автомобіля всі вікна недоторкані [5, с.26].

Це, як правило, не іронічно. Позиція теорії доречності це враховує, оскільки це речення важко обробити як (глузуючий) відгомін чогось, що хтось може сказати чи подумати. Однак, як наголошується в рамках теорії доречності, це може бути промовлено іронічно в контексті, в якому виявляється, що хтось сказав щось, що заперечує розбиті вікна авто. Наприклад, у відповідь на те, що хтось самовдоволено сказав: "У цьому мікрорайоні практично немає злочинів, і, звичайно, тут ніхто не ввірветься в машину, щоб викрасти магнітолу [5, с.26]."

Ця теорія іронії логічно не залежить від ядра теорії доречності і спочатку була запропонована у дещо іншій формі. Тому можна було б прийняти теорію іронії Спербера та Вілсона без основних припущень теорії доречності. І навпаки, від викладу іронії в рамках теорії доречності можна відмовитися, не відмовляючись від жодних з основних припущень теорії доречності, якщо це викликає суперечність [5, с.26]. Здійснення декриптивним / інтерпретаційним розрізненням роз'яснювальної роботи дало вагомий ефект при розробці ряду інших допоміжних гіпотез у теорії доречності. У ранній теорії доречності використання розширених значень (looseuse), гіперболи та метафори розумілися як різновид інтерпретаційного використання, в якому висловлювання мовця є приблизним тлумаченням його власної думки, хоча від цієї точки зору зараз відмовилися. Папафрагу намагається здійснити

виклад метонімії в рамках теорії доцільності як виду інтерпретаційного вживання. Нарешті, у поєднанні з відмінністю між бажаним та фактичним, розрізнення дескриптивного / інтерпретаційного вживання лежить в основі розуміння настрою та не-декларативних речень в теорії доцільності: у твердженнях існує описовий зв'язок між думкою мовця та світом; в імперативах думка мовця описує бажаний стан справ; а в інтеррогативах (interrogatives) думка мовця знаходиться в інтерпретаційному відношенні до бажаних думок [5, с.26].

2.2. Огляд критичних зауважень стосовно теорії доречності

Одна з ключових відмінностей між моделлю Грайса та теорією доречності полягає у розмежуванні експлікованої та імплікованої комунікації. Для Грайса те, що говориться (whatissaid) залучає досить небагато висновувань (inference), в той час як усе інференційне навантаження було покладено на виведення імплікацій, остання отримувалася після того, як буквальне значення було визнано невідповідним, так звана двоступенева обробка. Спербер та Вільсон відкидають цю точку зору і наполягають на більш адекватному взаємному паралельному регулюванні експлікованого змісту та імплікацій під час інтерпретації, без попередньо продуманих послідовних домовленостей. У межах теорії доречності, експліковано передана інформація вимагає стільки ж контекстуалізації, скільки й імплікацій, а також охоплює аспекти комунікованого значення, які Грайс включив до терміну імплікатура (наприклад, так звані загальні імплікатури спілкування, більшість з яких зараз тлумачать як експліковану інформація [12].

Окрім висновувань (inference), Спербер та Вільсон пропонують два типи експліковано переданої інформації: експлікатура базового рівня та експлікатура вищого порядку. Останнє також включає ставлення доповідача (шкодувати, що..., бути щасливим, що... і т. д.) або схему мовленнєвого акту вищого порядку (просити цього..., замовляти це... та ін.). І експлікації, і

імплікації передбачають певний ступінь (тобто є сильні та слабкі експлікатури / імплікатури), залежно від відповідальності адресата за їх виведення та необхідного обсягу розумової обробки. Інші поняття, які використовуються іншими авторами при визначенні явної інформації, наприклад, буквально значення або «те, що сказано», не розглядаються прихильниками теорії доречності, оскільки вони не відіграють значної ролі в дослідженні вербального розуміння: «навіть коли є буквально значення, воно не є автоматично кращим тлумаченням висловлювання. Насправді, буквальність не відіграє жодної ролі в нашому розумінні мови, точно так, як і поняття «те, що сказано» (whatissaid) [52]. Так відбувається тому, що, серед інших причин, слухачі часто отримують ширші (loose) інтерпретації, а не суто буквальні: «слухачі не заперечують проти суто хибних наближень до буквального значення до тих пір, поки висновки, які вони намагаються отримати з них, істинні. Насправді, вони можуть віддавати перевагу більш коротким наближенням до своїх більш звивистих, але суто вірних аналогів з міркувань економії зусиль».

Один з найцікавіших напрямків дослідження в рамках теорії доречності розмежує концептуальне значення та процедурне значення. Вільсон та Спербер резюмують цю дихотомію наступним чином: «інференційне розуміння передбачає побудову та маніпулювання концептуальними уявленнями; лінгвістичне декодування подає інференційне розуміння. Таким чином, можна очікувати, що лінгвістичні конструкції будуть кодувати два основних типи інформації: поняття або концептуальні уявлення з одного боку, та процедури маніпулювання ними з іншого». Більшість слів кодують поняття, але деякі слова дають вказівки щодо того, як маніпулювати понятійними уявленнями і, отже, кодують процедурне значення.

Блейкмор та її послідовники застосували це поняття до сполучників [9] та маркерів дискурсу [7], які стримують інференційну фазу, вказуючи на тип інференційного процесу, через який слухач повинен пройти (отже, скорочуючи можливі загальні зусилля) у подальше розширення дискурсу. Але

в останніх дослідженнях перелік процедурних предметів був розширений з метою охоплення невербальних елементів, таких як інтонація.

Поняття про *ad hoc* побудову поняття - одна з останніх розробок теорії доречності в області образної мови (особливо метафор), яка також поширилася на аналіз того, як в цілому обробляються (*processed*) поняття [50]. Традиційний релевантно-теоретичний виклад образної мови спирається на припущення про наявність інтерпретаційної подібності між кодованою концепцією та задуманою думкою. І ми можемо сказати те саме про всі висловлювання, пропозиційна форма яких нагадує пропозиційну форму думки комунікатора [45, с.90]. З цієї точки зору, інтерпретаційна схожість між, наприклад, кодованою метафорою, і думкою, яку вона нагадує, призведе до виведення слухачем більш сильних / слабких наслідків.

В рамках альтернативного тлумачення промовляння (*utterance*) стверджується, що метафора забезпечує нове *ad hoc* поняття, для пропозиції, вираженої висловлюванням (замість того, щоб сприяти виведенню імплікацій). Вони є *ad hoc* "тому, що вони не надані лінгвістично, але будуються одномоментно (*online*) у відповідь на конкретні очікування доречності, наявні в конкретних контекстах. Існує відмінність між *ad hoc* поняттями, до яких здійснюється спонтанний процес прагматичного висновку, та лексикалізованими (*lexicalized*) поняттями, які є контекстно інваріативними» [12, с.322].

Теорія доречності відкидає традиційне поняття взаємного пізнання, оскільки воно породжує нескінченну рекурсію (А знає, що р; В знає, що А знає р; А знає, що В знає, що А знає, що р; *adinfinitum*). Натомість її прихильники пропонують поняття взаємної явленості (*mutualmanifestness*). Що таке "являтися" - це те, що можна зробити висновком або сприйняти, навіть якщо цього ще не зробили. Сума всіх явних припущень - це пізнавальне середовище людини. Частина цього середовища ділиться з іншими людьми, взаємним пізнавальним середовищем. Спілкування - це те, коли певні припущення взаємно являються як для мовця, так і для слухача. Кілька авторів

розкритикували поняття взаємної явленності. Наприклад, Мей і Талбот зазначають, що те, що роблять прихильники теорії доречності, це «відправляють взаємне знання у вхідні двері, а потім впускають його з заднього ходу, замаскованим під "взаємно явлені припущення"». Для цих авторів когнітивні середовища не відрізняються від взаємного знання, і дослідники тому використовують ту саму концепцію, від якої хочуть відмовитися [42].

Одним з найбільш слаборозвинених напрямків у релевантно-теоретичному дослідженні є зв'язок між теорією доречності та мовленнєвими актами. Спербер та Вільсон розрізняють комуніковані та не-комуніковані мовленнєві акти. Перші залежать від сприйняття адресатом того, що було вчинено певний мовленнєвий акт (наприклад, визнання, обіцянка, подяка), в той час як у не-комунікованих актах спілкування не залежить від ідентифікації конкретного мовленнєвого акту (наприклад, передбачення, попередження, навіювання). У цьому випадку успішне спілкування полягає у відновленні адекватних когнітивних ефектів від висловлювання за допомогою контексту та у відновленні намірів мовця. Ніколь заперечує проти існування не-комунікаційних мовленнєвих актів у значенні, наданим теорією доречності [44]. Приклади не-комунікованих актів, таких як акт попередження в висловлюванні "шлях тут слизький", Ніколь переглядає в соціальному плані, і їх вплив на соціальне середовище співрозмовників означає, що вони також мають бути комуніковані: «відновлення інформації, що стосується соціальних відносин, є найважливішим елементом процесу осмислення (comprehension). Коли відновлення такої інформації залежить від ідентифікації конкретного мовленнєвого акту, цей мовленнєвий акт за визначенням є комунікованим актом».

Вільсон та Спербер також концептуалізують іронію в інтерпретаційному плані. Іронічне висловлювання - це інтерпретація іншої думки, висловлювання чи припущення, яка вона нагадує і яку мовець приписує іншому мовцеві або самому собі в інший час. Крім того, вони обов'язково є ехогенними (echoic)

(вони одночасно посиляються на приписувану думку - або висловлювання, або припущення - і виражають ставлення до неї). Зокрема, ставлення мовця до того, що лунає, повинно бути дисоціативним. Ця дисоціація може застосовуватися або до пропозиції, вираженої висловлюванням, або до певного ефекту, який породжується цим висловлюванням. Кілька авторів прокоментували цю пропозицію. Наприклад, у деяких працях стверджується, що іронія може бути неехогенною[11]. У своїй відповіді Спербер та Вільсон стверджують, що хоча більшість висловлювань не можна сприймати як ехогенні (тобто немає доступного уявлення про те, що вони можуть сприйматись як луна), висловлювання має бути ехогенним, щоб його трактували як іронічне.

Крім того, Спербер та Вільсон наслідують погляд на ментальну архітектуру розуму, запропоновану Джеррі Фодором на початку вісімдесятих: кілька модулів, що живлять центральний процесор конкретною інформацією. Модулі - це розвинені психічні механізми спеціального призначення, як правило, автоматичні, інформаційно капсульовані та залежать від домену. Наприклад, мовний модуль активізується лише (і автоматично) за допомогою словесних подразників, живлячи центральний процесор схематичною логічною формою, яку потім необхідно збагатити інференцією.

За останні кілька років цей погляд на розум змінився в межах теорії доречності (а також в межах еволюційної психології), особливо стосовно структури центрального процесора, яка також вважається модульною[52]. Найважливішим модулем, зокрема підмодулем загальної «теорії розуму», є прагматичний модуль, який також проявляє якості, зазвичай пов'язані з модулями. Наприклад, цей прагматичний модуль є біологічно даним, активованим лише певним типом інформації (остенсивно комунікована інформація) і обмежений власним принципом: Комунікативним принципом доречності.

Теорію доречності піддавали критиці за гіперіндивідуалістичність та за те, що вона уникає соціальних аспектів спілкування. Спербер та Вільсон

визнають, що вони зосередили свою увагу на інференційній діяльності особистості, але висновок також є соціальним: "Інтерференційне спілкування є внутрішньо соціальним, не тільки тому, що воно є формою взаємодії, але й, менш тривіально, тому що воно експлуатує та розширює сферу основних форм соціального пізнання. Правильно чи неправильно, це сильне твердження в соціології ». Хоча дослідники не вивчають використання засобів комунікації для передачі інформації про соціальні відносини між співрозмовниками, Спербер та Вільсон не збираються заперечувати її важливість або виражати незацікавленість у питаннях чи виконаній роботі; вони просто відчують, що на цьому етапі вони можуть найкращим чином сприяти вивченню людської комунікації, приймаючи її на самому елементарному рівні та абстрагуючись від цих більш складних (соціально-конотованих) аспектів. Отже, Спербер та Вільсон стверджують, що хоча поки що внесок теорії доречності у вивчення людської комунікації знаходився на досить абстрактному рівні ... їм здається, що це може мати наслідки на більш конкретному соціолінгвістичному рівні .

Нещодавня пропозиція Есканделла-Відаля має на меті інтеграцію інференційних та соціальних питань відповідно до принципів і норм, а також, зокрема, як частину картини психічної діяльності. Розум діє за принципами, відповідальними за отримання повністю пропозиційних інтерпретацій від закодованих стимулів. Маючи справу з нормами, розум займається як довгостроковою, так і короткостроковою роботою. Короткострокова аналізує та класифікує інформацію, що надходить, а довгострокова робота формує та оновлює соціальноприйнятну поведінку [19].

Отже, критичні зауваження щодо теорії доречності зазвичай стосуються декількох аспектів, а саме:

- 1) Асоціальність
- 2) Не встигання за трендами в когнітивних науках
- 3) Не достатня дослідженість у зв'язку з мовленнєвими актами
- 4) Поняття взаємної явленності
- 5) Побудова ad hoc понять

Не зважаючи на сильні критичні аргументи щодо самодостатності цих аспектів теорії, Спербер і Вільсон на більшість закидів знаходять досить переконливі відповіді. Крім того, більшість актуальних досліджень в області теорії доречності займаються закриттям «білих плям» в теорії, а також вирішенням протиріч, які провокують інших дослідників на критику. Таким чином, ще раз можна впевнитися, що теорія доречності – живий напрям ще досі актуальних досліджень, який розвивається завдяки закладеним Вільсоном і Спербер основам.

Висновки

Підбиваючи остаточні підсумки, можна сказати, що теорія доречності показує себе як актуальний напрям, в якому й досі продовжуються активні дослідження та ведуться наукові дискусії. Теорія має виразно прикладний характер і може застосовуватися в різних областях. В порівнянні з інференційною прагматикою Грайса, з критики якої теорія доречності власне і виникає, напрям показує себе як більш життєздатний та обіцяючий.

Проекти інтенційної семантики та інференційної семантики Грайса мали значний вплив на загальний розвиток прагматики. Вони розбудували підвалини, закладені Грайсом, так і стимулювали критичне переосмислення його теорії. Розбудова підвалин призвела до виникнення низки напрямків неограйсівських досліджень, з яких можна виділити теорію імплікатур ввічливості та інші. Друге ж призвело до розвитку напрямків пост-грайсівських досліджень, до яких можна віднести, зокрема, і теорію доречності.

Теорія доречності як напрям у прагматичі спирається на критику Принципу Кооперації та його максим. Головним чином, вона відкидає Принцип Кооперації, бо вважає його конфліктуючим з когнітивним апаратом людини. Також максими Принципу Кооперації вважаються такими, що не є загалом необхідними для виявлення імплікатур в процесі розуміння речення. Натомість спирається на досягнення когнітивних наук. Її головними принципами стають когнітивний та комунікативний принципи. Незважаючи на відкидання максим Принципу Кооперації, прихильники теорії доречності все ж віддають належне Максимі доречності і вважають її керуючим принципом. Тим не менш, навіть ця максима має в теорії доречності видозмінений вигляд і покладається не на Принцип Кооперації, а на когнітивний та комунікативний принципи теорії доречності. Ці два принципи стають наріжним каменем критики Принципу Кооперації Грайса та його максим. Завдяки цьому теорії доречності вдається уникнути закидів щодо

невизначеності «кооперативності», які попередньо були адресовані теорії Грайса. Адже, згідно з принципами теорії доречності, кооперація може бути просто недоречною, а тому не є обов'язковою. Тим не менш досить важко уникнути або надати якусь адекватну критику когнітивному принципу, адже навіть інтуїтивно з ним хочеться погодитися. Завдяки розробці нового способу розуміння імплікованих змістів, теорії доречності вдається уникнути критичних закидів, попередньо адресованих Грайсу, щодо не адаптованості, не універсальності та непрактичності. Теорія доречності, на відміну від інференційної прагматики Грайса, може бути адаптована не тільки до повсякденної мови, вона також знаходить місце для метафори та іронії. Між теорією Грайса і теорією доречності є не тільки розходження. Можна вказати, що обидві теорії намагаються утвердити свій універсальний характер: прагматика Грайса – спираючись на раціональність, а теорія доречності – спираючись на спільні когнітивні можливості. Тим не менш, теорія доречності також має деякі неясні місця. Її критикують за недостатню увагу до експлікованих змістів, за створення *ad hoc* концептів, ставлення до інтерпретації іронії, розуміння мовленнєвих актів, за асоціальність, за відірваність від актуальних досліджень в галузі еволюційної психології та інші критичні закиди. Деякі з критичних закидів мають характер методичних рекомендацій, деякі вказують на новостворені нерозв'язані протиріччя. Це говорить про те, що теорія далека від її завершеності, але вже на даному етапі вона є більш стабільною, ніж теорія Грайса з її звинуваченнями в *ad hoc* побудові самої теорії. Ба більше, кількість дискусій серед лінгвістів, філософів мови та спеціалістів когнітивних наук, вказують на актуальний характер теорії та на те, що вона й досі викликає жвавий інтерес в науковій спільноті.

Цікаво, що не зважаючи на деякі недоліки і недопрацьованості, теорія все ж зберігає свій прикладний характер і може інтердисциплінарно застосовуватися. Області застосування можуть бути різноманітними: від запозичення методичного інструментарію для розвитку нових теоретичних досліджень до використання набутих досягнень теорії доречності в сферах

риторики, публічного мовлення, освіти та повсякденного спілкування. Для ілюстрації прикладності теорії в сфері риторики можна навести приклад, коли оратору необхідно відвести увагу від якихось незручних питань. Коли питання вже було задано і не відповідати на нього неможливо, або уникнення відповіді буде сприйняте аудиторією негативно, оратор може, керуючись знаннями з теорії доречності, просто зробити свою відповідь надто «складною» з боку зусилля для її розуміння, або, якщо це виявляється можливим, навпаки – простою, але такою, що не варта уваги. Тобто маємо набір щонайменше із двох можливих стратегій.

Такі стратегії є зазвичай інтуїтивно зрозумілими для ораторів у момент їхніх виступів, тому вони часто ними користуються. Крім того, тут маємо прикладний характер теорії доречності в сфері публічного мовлення. Наприклад, складаючи промову для виступу публічної особи, не обов'язково враховувати максими Принципу Кооперації, а звідси і їх нехтування, порушення и дотримання. Це означає, що, щоб бути переглядаємою та цікавою, промова не повинна зосереджуватися на категоріях істини/хиби чи повноти/неповноти інформації. Щоб бути успішною, вона мусить лише експлуатувати когнітивний принцип теорії доречності. На мою думку, це має місце для всіх соціальних медіа. Також з вищезазначених прикладів можна зробити висновок про високий потенціал міждисциплінарних досліджень, а також про високу ефективність співпраці між теорією доречності та риториною. В освіті принципи теорії доречності можна використовувати при побудові лекцій чи навіть цілих програм курсів. Наприклад, в одному з університетів професор соціології, викладаючи свою дисципліну непрофільному напрямку, досить успішно (навмисно чи ні) втілює принципи доречності у викладанні курсу. Він відмовився від системи балів і на початку курсу зауважив, що всі отримають п'ятірки. Таким чином він переніс увагу з конкуренції за бали на здобуття кожному необхідних знань. При цьому кожен виніс із курсу те, що вважав за найбільш доречне: хто вважав за потрібне, той відвідував курс і брав активну участь в обговореннях, при цьому головним

мотивом такої участі був стовідсотково власний інтерес. Тобто курс керувався доречністю отримання знань, а не доречністю отримання балів, і тому мав досить позитивні результати ефективності.

В нашому дослідженні з'ясували і охарактеризували етапи становлення та основні принципи інференційної прагматики Грайса. Проєкт інференційної прагматики виникає і розвивається як наслідок інтенційної семантики Грайса. Головним принципом інференційної прагматики стає Принцип Кооперації та його максими. Нами було здійснено огляд головних критичних зауважень до інференційної прагматики Грайса. Головні закиди стосуються *ad hoc* побудови теорії, не універсальності максимумів Принципа Кооперації, неясності поняття «кооперація», наївно-оптимістичного погляду на людську природу тощо.

Виявили і охарактеризували основні принципи та максими теорії доречності. Ними виявились когнітивний та комунікативний принципи, останній в свою чергу є наслідком з першого. Таким чином, теорія доречності є теорією побудованою на когнітивних засадах, на відміну від інференційної прагматики, яка покладала в основу головного принципа раціональність.

Виявили і систематизували напрямки критики теорії доречності. Аспектами критики виявились асоціальність теорії, її не встигання за актуальними досягненнями когнітивних наук, поняття взаємної явленності тощо.

Список літератури

1. Алексюк І. Грайс: у пошуках прихованих значень // Філософська думка №3. – 2011. – с. 79-93.
2. Алексюк І. Редукціоністські стратегії в сучасній постграйсівській прагматиці//Сборник статей научно-інформаційного центру «Знання» по матеріалам ІХ міжнародної заочної научно-практичної конференції «Развитие науки в XXI веке», 2 часть, г.Харьков: сборник со статьями – Д.: научно-информационный центр «Знание», 2015. – с.5-9.
3. Алексюк І. Many-Faced Pragmatics // International Scientific Conference “The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020”, April 22-23, 2020: [Abstracts] / Ed. board: A.Konverski [and others]. – Kyiv: Publishing Center “Kyiv University”, 2020. - pp. 82-84.
4. Acheoah J.E. The Illocutionary Frames Principle (IFP) and the Austinian Postulations: A Clause-structure Investigative Discourse.// Global Journal of Human- Social Science, Linguistics and Psychology. – 2014. - pp. 21-29.
5. Allott, N.Relevance theory. // *Perspectives on Pragmatics and Philosophy*/ Eds. A. Capone, F. Lo Piparo and M. Carapezza, Berlin/New York, Springer. –2011. – pp. 57-98.
6. Asa, K. Gricean inference revised.// *Philosophica*, №29- 1982. – pp. 25-44.
7. Blakemore, D. Relevance and linguistic meaning.// *The semantics and pragmatics of discourse markers*./Cambridge: Cambridge University Press.– 2002. – 200p.
8. Blakemore, D. Relevance theory.//*The Pragmatics Reader*./Eds. P. Grundy and D. Archer. Abingdon: Taylor & Francis. – 2011. – pp. 443-452
9. Blakemore, D. Semantic constraints on relevance.// Oxford: Blackwell. – 1987. - 160p.
- 10.Campbell, J. L. The relevant communication of rhetorical arguments.// Ph.D. Thesis./Purdue University. – 1990. – pp.145- 155.

11. Carston, R. & Uchida, S. *Relevance theory.// Applications and implications.*/ Amsterdam: John Benjamins. – 1998. - pp. 69–86.
12. Carston, R. *Thoughts and utterances.*//Oxford: Blackwell. – 2002. – 418p.
13. Carston, Robyn. *Metalinguistic negation and echoic use.* // UCL Working Papers in Linguistics №6. – 1994. - pp.321–339.
14. Carston, Robyn. *Relevance theory and the saying/implicating distinction.* //UCL Working Papers in Linguistics №13. – 2001. - pp.1–34.
15. Carston. R. and Powell G. *Relevance theory – new directions and developments.* //UCL Working Papers in Linguistics, №17. - 2005. - pp. 279–99.
16. Chapman, S., *Paul Grice, Philosopher and Linguist.* // London: Palgrave Macmillan.–2007. – 247p.
17. Clark, H.H. *The relevance of common ground: Comments on Sperber and Wilson's paper.* // *Mutual Knowledge.* Ed. N.V. Smith. London // Academic Press. – 1982. - pp. 124-127.
18. Davis W. A. *Implicature: Intention, convention, and principle in the failure of Gricean theory.* // Cambridge University Press. – 1998.
19. Escandell-Vidal, V. *Norms and principles. Putting social and cognitive pragmatics together.*// Marquez-Reiter, R. & Placencia, M.E. / *Current trends in the pragmatics of Spanish.* Amsterdam / John Benjamins. - 2004. – pp.347-371
20. Fairclough, N. *Critical and descriptive goals in discourse analysis.* // *Journal of Pragmatics,* № 9. – 1985. - pp.739-793.
21. Forceville, C. *Pictorial metaphor in billboards: Relevance theory perspectives.*// *Towards a Pragmatics of the Audiovisual.* /Ed. J. Müller. Münster: Nodus Publikationen. – 1994. - pp.93-11.
22. Fred, J. K. *Grice without the cooperative principle.* // *OSSA Conference Archive,* №67. – 2001. - pp.1-15.
23. Grice P. *Intention and Uncertainty.* // *Proceedings of the British Academy,* №57. – 1948. - pp.263–79.

24. Grice P. Logic and conversation. // P. Cole and J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3, *Speech Acts*. / New York: Academic Press. – 1975. - pp. 41–58.
25. Grice P. Meaning Revisited. // *Mutual Knowledge*, N.V. Smith (ed). / New York: Academic Press. - 1982. – pp. 223–243.
26. Grice P. Meaning. // *The Philosophical Review*, № 66, pp. – 1957. – pp. 377–388.
27. Grice P. Presupposition and Conversational Implicature.// *Radical Pragmatics*, P. Cole (ed.) / New York: Academic Press. – 1981. - pp. 183–197.
28. Grice P. *Studies in the Way of Words (SWW)*. // Cambridge MA: Harvard University Press. – 1989. - p. 219.
29. Grice P. The Causal Theory of Perception. // *Proceedings of the Aristotelian Society* (Supplementary Volume), 35. – 1961. - pp. 121–152.
30. Grice P. Utterer's Meaning and Intentions, *The Philosophical Review*, №68, pp. – 1969. – pp. 147–177.
31. Grice P. Utterer's Meaning, Sentence Meaning, and Word-Meaning. // *Foundations of Language*, 4. – 1968. - pp. 225-242.
32. Hadi, A. A critical appraisal of grice's cooperative principle. // *Open Journal of Modern Linguistics*, 3(1). – 2013. - pp. 69-72.
33. He, Z. "Gricean pragmatic theory and the relevance theory." // *Foreign Languages and Translation* №4, - 1995. – pp. 123-140.
34. Hinkelman, E. Relevance: Computation and coherence. // *Behavioral and Brain Sciences* №10.–1987. - pp. 720-721.
35. Huang, Y. Pragmatics and cognition: Relevance theory.// Chapter 7 in *Pragmatics* (second edition). / Oxford: Oxford University Press. – 2014. - 267-298.
36. Johnson, J. Grice's unspeakable truths. // *Essays in Philosophy*, №11(2). – 2010. - pp. 168-180.

37. Ladegaard, H. Pragmatic cooperation revisited: Resistance and non-cooperation as a discursive strategy in asymmetrical discourse. // *Journal of Pragmatics*, №41(4). – 2008. - pp. 649-665.
38. Larkin, D. M., & O'Malley, M. H. Declarative sentences and the rule-of-conversation hypothesis. – 1973. - pp.306-319.
39. Leech, G. *Principles of pragmatics*. // London and New York /Longman– 1983. – p. 257.
40. Levinson, S. C. Activity types and language. // *Language*, №17. – 1979. - pp. 365-399 .
41. Liu, F. G., & Zhang, S. J. Ways of violating conversational maxims: Explanation and correction. // *Foreign Language and Their Teaching*, №9. - 2008. - pp. 8-11.
42. Mey, J.L. and M. Talbot. Computation and the soul. // *Semiótica* №72. –1988. - pp. 291-293.
43. Moeschler, J. Conversational and conventional implicatures. // *University of Geneva*. - 2012. – pp. 407 – 435.
44. Nicolle, S. In defence of relevance theory: A belated reply to Gorayska and Lindsay, and Jucker. // *Journal of Pragmatics* №23. - 1995. - pp.677-681.
45. Pilkington, A. *Poetic Effects. A Relevance Theory Perspective*. // Amsterdam: John Benjamins. – 2000. – 214p.
46. Potts, C. Review: Paul Grice: Philosopher and Linguist. // *Mind*, №115.– 2006. - pp.743–747.
47. Qin, S. *The study of the pragmatic reasoning of Grice's theory of conversational implicature*. // Chongqing, China: Southwest University – 2014.
48. Sadock J. On testing for Conversational Implicature. // Cole Peter (ed.), *Syntax and Semantics: Pragmatics*. / Academic Press. – 1978. - pp. 281 – 297.
49. Sadock, J. Remarks on the paper by Wilson and Sperber. // *Parasession on Pragmatics and Grammatical Theory*. / Chicago Linguistic Society. - 1986.

50. Sarangi, S. K., & Slembrouk, S. Non-cooperation in communication: A reassessment of Gricean pragmatics. // *Journal of Pragmatics* №17. – 1992. – pp. 117-154.
51. Sperber, D. & Wilson, D. Loose talk. // *Pragmatics. A Reader.* /Ed. S. Davis. Oxford: Oxford University Press. – 1991. – pp. 540-549.
52. Sperber, D. & Wilson, D. Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind and Language* №17. –2002. – pp. 3-23.
53. Sperber, D. & Wilson, D. Pragmatics. //F. Jackson and M. Smith / *Oxford Handbook of Philosophy of Language.* - 2005. – pp.468-501.
54. Sperber, D. & Wilson, D. *Relevance Theory.*//Blackwell Handbooks of Pragmatics. – 2004. - pp. 607 - 632.
55. Sperber, D. & Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition.* // Oxford: Blackwell – 1986. – 279p.
56. Sperber, D. & Wilson, D. Rhetoric and relevance. // *The Ends of Rhetoric: History, Theory, Practice.* /Eds. J. Bender and D. Wellbery. Stanford, C.A.: Stanford University Press. – 1990. - pp.140-156.
57. Talbot, M.M. *Relevance.* // *Concise Encyclopedia of Pragmatics.* / Ed. J.L. Mey. Oxford: Pergamon. – 1998. – pp.775-778.
58. Thomas, J. *Cooperative principle.* // Elsevier. - 1998.
59. Wilson D. *Relevance Theory.* // *Oxford Handbook of Pragmatics.* – 2017. - pp.79 – 100.
60. Wilson, D. *Relevance and understanding.* //G. Brown, K. Malmkjær, A. Pollit, and J. Williams (eds.) *Language and Understanding.* // Oxford University Press. – 1994. – pp. 35–58.
61. Wilson, Deirdre and Dan Sperber. *On Grice's Theory of Conversation.* // *Conversation and Discourse,* Paul Werth (ed.). //St. Martins Press. – 1981. - pp. 155–178.
62. Wilson, Deirdre and Sperber, D. *Relevance theory.* // *UCL Working Papers in Linguistics* №14. - 2002. - pp.249–90.

63. Yus, F. A decade of relevance theory. // *Journal of Pragmatics* 3. – 1998. - pp. 305-345.
64. Yus, F. Indirectness in conversation. The theory of sub-continua. // Paper presented at the XXI International AEDEAN Conference. / Seville, - 1999.
65. Yus, F. Relevance theory and media discourse: A verbal-visual model of communication. // *Poetics* 25. – 1998. - pp. 293-309.
66. Yus, F. Relevance theory. // *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. / Eds. B. Heine and H. Narrog. / Oxford University Press. - 2010. – pp. 753-777.
67. Yus, F. Relevance theory. // *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. / Ed. J.L. Mey. Elsevier. – 2009. – pp. 854-861.
68. Yus, F. Review of R. Carston and S. Uchida. // *Relevance Theory. Applications and Implications*. // *Journal of Pragmatics* №31. – 1999. - pp. 851-859.
69. Yus, F. Should relevance theory analyse what is non-propositional, non-intentional but yet affects the eventual relevance? // Paper delivered at Relevance Round Table Meeting 4. / Institute of English Studies, Jagiellonian University of Kraków. - 2015.
70. Zhang, C. L. Shortcomings of cooperative principle. // *Foreign Languages Research*, №4. – 1996. - pp. 86-89.
71. Zhang, D. S. Review of cooperative principle research. // *Jianghuai Tribune*, 236(4). – 2009. – pp. 135-140.
72. Zhao, X. Cooperative principle and pragmatic translation. // *Journal of Hengyang Normal University*, 35(1). – 2014. - pp. 77-80.
73. Zhong, W. Euphemism and cooperative principle. *Journal of Anhui University (Philosophy and Social Science)*, 32(1). – 2008. - 76-80.